

POLNOHOSPODÁRSKE POMERY V LIPTOVE V OBDOBÍ BACHOVHO ABSOLUTIZMU VO SVETLE ARCHÍVNÝCH PRAMEŇOV

SLAVKO CHURÝ

V polovici 19. storočia v poľnohospodárstve Liptova prevládal trojpoľný systém. Pole bolo rozdelené na tri časti, pričom do jednej sa siali oziminy, do druhej jariny a tretia zostávala úhorom. Úhorenie bolo nevyhnutné, keďže pôda sa obrábala extenzívne a pri nedostatku hnojiva sa značne vyčerpávala, ale aj tak celý úhor neostával ležať nevyužitý. V niektorých obciach do úhoru siali žito, jačmeň, rozličné miešanky a ovos, v druhom roku miešanky a ovos a v treťom roku len ovos, kým zemiaky sa sadili do „návozu“. V podhorských obciach do časti úhorného poľa siali ľan a sadili zemiaky. Udomácnenie niektorých nových plodín na začiatku 19. storočia znamenalo isté zmeny v systéme hospodárenia a poľnohospodárskej výroby. V obciach, do ktorých prenikli pokrokové prúdy, dochádza k opúšťaniu trojpoľného hospodárenia a k zavádzaniu striedavého poľnohospodárskeho systému.¹

Základným odvetvím poľnohospodárstva vo väčšine obcí bola rastlinná výroba, najmä pestovanie obilia, zemiakov a zeleniny, kým krmovinám sa v tomto období v širšom meradle nevenovala pozornosť. Len jednotlivci a bohatší roľníci začínajú pestovať výnosnejšie plodiny. Ako poľné plodiny sa začiatkom druhej polovice 19. storočia presadili strukoviny, ktoré sa predtým pestovali v záhradách. Štruktúra osevu sa v podstate nemenila, keďže roľníci sa usilovali o sebestačnosť. Obilie sa dorábalo pre vlastnú potrebu rodiny a spojenie s trhom bolo minimálne, keďže to nedovoľovali nízke výnosy.

V rastlinnej produkcii popredné miesto zaujímalo pestovanie obilnín. Z ozimín sa najviac siala v hornoliptovských obciach raž, ktorá slúžila na prípravu chleba. Z jarín sa pestoval jačmeň, a predovšetkým ovos, ktorý bol hlavnou chlebovou obilninou. Miešanina ovsa a jačmeňa, v prameňoch nazývaná *polovina* bola v pomerne pestovania jednotlivých plodín na druhom mieste za ovsom. V podhorskej obci Liptovská Teplica sa jačmeň pestoval na 80 jutrách, polovina na 100 jutrách a ovos na 400 jutrách. Podobne vo Važci sa vysiala pätina jačmeňa a štyri pätiny ovsa, v Štrbe obsievali v prvej kalkatúre 400 jutár jačmeňa, 100 jutár poloviny, 175 jutár ovsa, v druhej kalkatúre 675 jutár ovsa, v treťom poli sadili 239 jutár zemiakov a ľanu. Úhorom ležalo 480 jutár.

Významnú zložku potravy dedinského obyvateľstva tvorili strukoviny, najmä hrach, ktorý sadili v každej obci. Úrodu však často ničili mrazy. Pestovanie hrachu dosahovalo značné

rozmery a v pomere pestovania plodín bol na rovnakom mieste ako zemiaky. Hrach sa pestoval vo viacerých odrodách.

Z okopanín sa podľa zachovaných archíválií sadili zemiaky, kým rôzne druhy repy sa spomínajú málo. Zemiaky sa na Slovensku udomácnili v období vlády Jozefa II., a to najmä na Orave, Spiši a v Liptove. Kým zemiaky v prvej polovici 18. storočia sa pestovali v záhradách, podobne ako ostatná zelenina, koncom 80. rokov 18. storočia sa začali dorábať na poliach. K rozšíreniu ich pestovania došlo v súvislosti s opakujúcou sa neúrodou obilia. Zemiaky (v Liptove *švábka*, čo ukazuje, že sa sem dostali z nemeckých krajín) neboli náročné na pôdu a úrodu neovplyvňovali až tak zmeny a náhle výkyvy počasia. Najväčšie skúsenosti s pestovaním zemiakov mali v tomto období obyvatelia na Orave, ako to vyplýva z kurentálneho protokolu Liptovsko-oravskej župy z r. 1785-1790.² Zemiaky boli dôležitým produktom na roľníckych hospodárstvach, ale v polovici 19. storočia sa ešte nestali každodennou súčasťou potravy pracujúcich vrstiev. Aj začiatkom druhej polovice minulého storočia sa dorábali v Liptove na malej rozlohe a v pomere pestovania jednotlivých poľnohospodárskych plodín boli na rovnakom mieste ako hrach. Napr. v Dovalove zemiaky zaujímali len dve osemnástiny pôdy, kým jačmeň šestinu a ovos tri šestiny. Podobne v Liptovskej Porúbke sa zemiaky roku 1856 dorábali na pätnástine poľností, ako aj hrach a rovnaké pomery panovali vo väčšine hornoliptovských obcí, ktoré dnes patria k typickým zemiakárskym lokalitám. Pestovanie zemiakov sa v Liptove väčšmi rozšírilo až od 70. rokov 19. storočia. Už od polovice minulého storočia zo živočíšnych škodcov najväčšie škody na úrode zapríčiňovala pasávka zemiaková (*Doryphora decemlineata*), ktorá sa k nám dostala z Porýnia.³

Na roľníckych hospodárstvach sa dorábala fazuľa a bôb a, pravda, kapusta a iné druhy zeleniny, ktoré sú známe aj dnes. Pozornosť sa venovala aj pestovaniu ovocia. V Liptove sa dарило najmä slivkám a jablkám, kým čerešne tu zväčša nedozrievali.

Výnosnosť pôdy a úroda bola nízka. Výnos zasiatého obilia býval zvyčajne dvojnásobný alebo dva a polnásobný. V rokoch neúrody sa obyvateľom nevrátilo ani vysiate semeno a výnos spočíval iba v úrode slamy. Zdá sa však, že úrodu odhadovali prinízko (išlo o to, aby štátna daň bola čím menšia). Napr. v Jamníku výnos nebol ani dvojnásobný, naproti tomu v Liptovskej Kokave bola úrodnosť priemerná. Pri žite bol výnos trojnásobný, pri jačmeni a polovine dva a polnásobný a pri ovse dva až dva a polnásobný. Podobne v Liptovskej Porúbke, ktorá leží v nižšie položenej oblasti, sa zasiaté zrnó vracalo trikrát. V niektorých podhorských obciach bol výnos obilia jeden a polnásobný vzhľadom na nepriaznivé pôdne a klimatické pomery. Všeobecne možno konštatovať, že postupom na severovýchod úrodnosť klesala. Najhoršia bola situácia azda v Liptovskej Teplicke, ktorej chotár sa rozkladal pod Kráľovou hoľou, „kde niekedy ani slama do osohu nepada“. Celkove možno odhadnúť výnos zasiatého obilia na dvoj až trojnásobný s prihliadnutím na pôdne a klimatické podmienky a na nedostatočné obrábanie pôdy a hnojenie. Čo sa týka pestovania zemiakov, z jedného zasadeného vreca sa urodilo päť vriec.

Základnú zložku roľníctva tvorili drobní roľnícki výrobcovia, bývalí urbárski sedliaci a želiari. Rozdrobenosť urbárskej pôdy bola veľká, s čím súvisela majetková diferenciácia roľníctva. Pôvodne boli usadlosti v Liptove dosť rozsiahle, no v priebehu stáročí sa postupne drobili. Miestne údaje z 50. rokov 19. storočia potvrdzujú, že na jednej usadlosti „sedelo“ viac rodín. Na jedného roľníka pripadla pätina až osmina usadlostí, pravda, priemer ešte viac skresľuje skutočný stav. Proces drobenia pozemkov pokračoval i v 19. storočí. V Dovalove žilo 105 roľníkov, ktorí spolu užívali 42 usadlostí, v Jamníku 106 gazdov malo k dispozícii iba 16 usadlostí, v Liptovskej Kokave na 29 usadlostiach obrábalo pôdu 160 sedliakov, kým v Pribyline 159 roľníkov hospodáril na 45 usadlostiach. Rozdrobenosť pôdy možno demonštrovať na príklade Važca, kde 360 rodín užívalo iba 42 usadlostí.

Lesy a pasienky za feudalizmu boli vlastníctvom zemepána, i keď na ich užívaní sa podieľali tiež poddaní. Po zrušení poddanstva pre bývalých poddaných vydelili z nich istú časť (podľa počtu urbárskych usadlostí v obci). V sporných prípadoch rozhodoval urbársky súd, no v mnohých obciach bol rozsah panských lesov väčší, ako mali v úžitku roľníci. Lesy, ktoré pripadli roľníkom, boli z väčšej čiastky vyrúbané, vyčerpané a spustošené už v 18. storočí, čo spôsobil najmä obchod s drevom, a tak na niektorých miestach mali k dispozícii iba mladinu.

Drobní roľníci, ktorých vlastné hospodárstvo nemohlo vyživiť, si zarábali námezdnou prácou. Príležitosť zárobku sa naskytovala pri sezónnych prácach na panstve Liptovský Hrádok a u bohatších zemanov v čase oračky a žatvy, ale aj pri zbere sena. Boli tu erárne podniky (píly, hámre, bane), kde boli určité možnosti zárobku. Najviac si však zarábali vzhľadom na horský ráz terénu pri prácach v lese. Majetnejší roľníci, ktorí vlastnili záprahový dobytok, si privyrábali sťahovaním a vyvážaním dreva z dolín a pri iných povozníckych prácach. Želiari (zväčša bez záprahu), z ktorých sa postupne vytváral poľnohospodársky proletariát, boli v horšej situácii. Ich mzdy boli veľmi nízke, pričom ženy a deti zarábali ešte menej. Pracovná doba pritom nebola obmedzená zákonom.⁴

V niektorých obciach živorila remeselná výroba.⁵ Cechy síce v období bachovskej éry neboli zrušené, ale vplyv na rozvoj remesla už nemali, každý remeselník bol vlastne samostatný podnikateľ, ale jeho existencia v miestnych podmienkach bez poľnohospodárskej výroby bola nemysliteľná, pretože nevyrábali pre trh, ale iba na objednávku. Roľníci si vyrábali jednoduchšie poľnohospodárske nástroje sami, podobne ako šatstvo a obuv, najviac zamestnávali dedinských kováčov, a tak dedinskí remeselníci, zviazaní s poľnohospodárstvom, sa nemohli uplatniť ani na vzdialenejších trhoch. V niektorých obciach bolo prevládajúcim remeslom murárstvo a je známe, že liptovskí murári postavili Budapešť, ale aj tak sa v prameňoch konštatuje, že „vetšia časťka udržuje remesla tato užitok pola“. Do výroby potravín patrilo mlynárstvo, úzko spojené s poľnohospodárstvom, ktoré bolo niekde najrozšírenejším remeslom (napr. vo Važci z 21 remeselníkov väčšinu tvorili mlynári). Liptovská Teplička bola ľudnatá obec (v r. 1856 tu žilo 1426 obyvateľov), z remesiel sa tu spomína iba 6 mlynárov, ktorým existenciu zabezpečovalo vlastné hospodárstvo a námezdná práca v letných mesiacoch. Podobne v Štrbe „obyvatele ne sú v stave remeselníkom dačo dať zarobiť“.

Poľnohospodárstvo bolo hlavným zdrojom obživy obyvateľstva v Liptove už v dávnej minulosti a situácia sa nezmenila ani v období Bachovho absolutizmu, ba ani neskoršie. Rastlinná výroba sa rozvíjala iba pomaly a určitý pokrok možno vidieť v pestovaní niektorých kvalitnejších odrôd obilnín a v postupnom rozširovaní pestovania zemiakov. O živočíšnej výrobe sa v prameňoch nehovorí, no je zrejmé, že roľníci chovali dojný a záprahový dobytok.⁶

POZNÁMKY

- 1 Poznatky o stave poľnohospodárskej výroby a o celkových hospodárskych pomeroch čerpáme z elaborátov, ktoré vypracovali obecné predstavenstvá pre slúžnovské úrady. Sú dost podrobné, keďže bolo potrebné zodpovedať na 27 otázok. Údaje sú, pravda, približné. ŠOBA Bytča, Slúžnovský úrad Liptovský Hrádok, E-č. 701/1856.
- 2 Tamže, Liptovsko-oravská župa, kurentálny protokol 1785-1790, rok 1788, fólio 70-71.
- 3 Pôvodným domovom pásavky zemiakovej (v súdobých prameňoch zemiakový chrúst, coloradský chrobák, krumplový chrobák) bola západná časť USA, najmä okolie Skalitých vrchov a územie pozdĺž

rieky Colorado. Odtiaľto sa šírila smerom k Atlantickému oceánu, a to od 20. rokov 19. storočia, keď ju prvý raz zistili na divorastúcej rastline, podobnej zemiakovej vňati. Pásavka sa natoľko rozšírila, že zasiahla viac miliónov hektárov pôdy v Spojených štátoch a zapríčinila značné škody poľnohospodárstvu. Pritom napádala i kel, kapustu a paradajkovú vňať. V druhej polovici 19. storočia prenikla aj na Slovensko. Tamže, Slúžnovský úrad Liptovský Mikuláš, č. 2764/1377 adm., č. 2169/1878 adm.

- 4 Za zápražný deň sa platilo 1,12 zl., niekde 1,36 zl., najviac však 1,42 zl. Chudobnejší roľníci, ktorí pracovali manuálne, dostávali na deň okolo 0,30 zl., ženy iba 0,12 zl.
- 5 Železiarsky priemysel v Liptove bol v rukách eráru, no koncentrovalo sa tu tiež drevárstvo, keďže tu boli bohaté surovinové zdroje, čo podnietilo rozširovanie už existujúcich a vznik nových píl. Erárne pily sa zameriavali najmä na výrobu stavebného dreva.
- 6 Po zrušení poddanstva sa celkové podmienky života zlepšili. V súvislosti s rozvojom výrobných síl sa zvyšuje počet obyvateľstva, na čo malo vplyv aj zlepšenie kultúry bývania.